

Duga sjena politike

“Politika nije egzaktna znanost...
Politika je umijeće mogućeg.”

*Otto von Bismarck (1815. – 1898.)
njemački kancelar, ujedinitelj Njemačke*

“Pas vas potiče na hodanje. Poli-
tika vas potiče na razmišljanje.”

*Barbara Castle (1910. – 2002.)
laburistička političarka*

“Politika me u životu
uvijek pratila u stopu,
Bacala duge sjene
uvijek kad mi krene...”

“Politika”, *Mile Kekin,*
frontman grupe “Hladno pivo”

Ovo poglavlje nastoji upoznati čitatelja s nekim osnovnim obilježjima politike, njenim različitim pojavnim oblicima i značenjem ideologije u političkom djelovanju.

Što je to politika?

Svi se ljudi međusobno razlikuju. Počevši od fizičkog izgleda, ne postoje dva čovjeka koji bi bili posve jednaki. Čak se i jednojajčani blizanci razlikuju. Ovo još više vrijedi za područja osobnog i društvenog interesa svakog pojedinca. Zanimaju nas različite stvari, a kada nas zanimaju iste ili slične, razlikujemo se po načinima kojima nastojimo doći do njih. Uprkos tome ljudi međusobno surađuju. Dobro, povremeno dolazi i do velikih sukoba koje prate međusobna uništavanja pripadnika ljudske vrste u velikim razmjerima (napr. ratovi, posebno svjetski ratovi i vrste u velikom razmjerima (napr. ratovi, posebno svjetski ratovi i "holokaust"), ali su ljudi ipak razvili *zamršen sustav međusobnih veza i odnosa* s kojim se ništa ne može usporediti.

Taj sustav uzajamnog dogovaranja, nadzora i to posebno nadzora nasilja među ljudima osnova je *politike*.

Glavna su obilježja politike:

- prihvaćanje da postoje *različita mišljenja* među ljudima.
- utemeljenost na *dijalogu*.
- potreba ljudi da *djeluju zajedno* kako bi opstali.
- stvaranje, popravljavanje i čuvanje *općih pravila* pod kojima svi žive.
- prihvaćanje *potrebe za preraspodjelom* koristi, nagrada i kazni kao bi se sačuvala stabilnost ljudske zajednice.

Politika je prvenstveno *dogovaranje*.

Dvije politike

Upravo smo ustanovili da je politika dogovaranje. Promatrajući ponašanje političara u nas i u svijetu, a posebno ono koje nam predstavljaju mediji, možemo ustanoviti ne samo da politika nije dogovaranje, već da je njen sadržaj u prvom redu *sukobljavanje*. Politika je i prihvaćanje postojanje različitih mišljenja među ljudima kao nečeg dozvoljenog i opravdanog. Njihovo je sučeljavanje nešto sasvim

Dijalog –
razgovor dvojice
ili više ljudi.

normalno. Borba za svoj interes, za svoje mišljenje, unutar nekih dogovorenih pravila, potrebna je i poželjna. Uzimanje u obzir različitih mišljenja i interesa, u pravilu, omogućava zajednici donošenje odluka koje idu u prilog što je moguće većeg broja njezinih članova. Bez kvalitetnog sučeljavanja mišljenja nema ni dobre odluke.

Očigledno, politika ima barem dva lica. Američki istraživači poli-

tike tako razlikuju dva oblika politike koje nazivaju *politics* i *policy*. Za ta dva pojma u hrvatskom jeziku nema odgovarajućih izraza, posebno se to odnosi na izraz *policy*, pa ga moramo koristiti u njegovom engleskom obliku.

Politics bi mogli nazvati *politikom u užem smislu*. Pod ovim pojmom podrazumijevamo nastojanje da se za svoju politički stav, agitacijom dobije podrška javnosti,

Agitacija –
djelovanje na
široke slojeve
stanovništva
širenjem ideja
i parola.

Političari se često doživljavaju kao vođe divljih, primitivnih plemena koji koriste najniže ljudske osjećaje, poput straha da bi varale javnost. U tom smislu politika je više nešto životinjsko nego ljudsko.

Na tom je tragu i ova karikatura iz lista "Koprive" iz dvadesetih godina 20. stoljeća koje prikazuje političare ondašnje Jugoslavije kao pretpovijesne plemenske poglavice.

odnosno biračkog tijela. Pri tome je potrebno taj stav predstaviti što više posebnim, različitim. To često znači i intenzivno i često sukobljavanje s drugim političkim stavovima i skupinama. Ovaj oblik politike je ono što najčešće doživljavamo kao politiku.

Iza ovakvog doživljaja politike djeluje *policy*. On je *proces* u kojem se određuju ciljevi, način djelovanja na koji će se oni postići, koji se potom primjenjuje. Postignuto se potom vrednuje i ako je potrebno ciljevi i (ili) načini njihova postizanja se mijenjaju. Cijeli taj tijek prate stalna pregovaranja i dogovori.

Politika u užem smislu i *policy* nisu nešto što je posve odvojeno. Ono za što smo se zalagali agitiranjem u javnosti, mora se nastojati ostvariti u *policy* procesu. U suprotnom *nismo vjerodostojni*.

Suvišna stvar?

Kada se nekog želim predstaviti kao politički nesposobnog, neko-risnog, često se za njega kaže: "Eh, taj ti se bavi samo *ideologijom!*" . Malo je pojmova u politici dobilo takvo negativno značenje kao

ideologija. "Pravim" političarima, ljudima s terena, ona nije potrebna i samo im predstavlja smetnju. Takav stav posebno obilježava političare koji su skloni desnici ili desnom centru. Da li ideologija zaista zavređuje takav postupak? Ona je *skup ideja* koje predstavljaju osnovu političkog djelovanja. Ona prosuđuje postojeće društvo, nudi sliku boljeg, novog društva i nudi naznake načina kako se to bolje društvo može ostvariti.

Ideologija je *dugoročni plan*, kome doduše nedostaju brojni detalji, ali onome koji se njime služi omogućava da ne skrene na puta kojim je prvotno naumio poći. Može li postojati ozbiljno, dugoročno političko djelovanje bez takvog plana?

***

Politika se ne može izbjeći. Biti nezainteresiran za politiku je također politički stav. Dobro je znati da je riječ idiot u grčkom označavala i one koji su se bavili samo svojim osobnim, privatnom stvarima zanemarujući javne. Da li je apolitičnost nešto na što se netko ima pravo ponositi?

Bez zainteresiranost za probleme svoje zajednice, koje se

prvenstveno oblikuju i rješavaju unutar politike, pojedinac ne može stvoriti ni *stvarnu sliku svijeta* u kojem živi ni svoga položaja u njoj.

Politika je sustav svakodnevnog dogovaranja, često i sitnog

cjenkanja, ali politika nije samo to. Ona je prvenstveno *zalaganje za neke trajne vrijednosti* i vjera u mogućnost boljeg društva. Kada političari to zaborave mogu samo obeshrabriti birače.

SAŽETAK

- politika je dogovaranje (koje ne isključuje i povremene sukobe) radi stvaranja, popravljavanja i čuvanja općih pravila pod kojima ljudi žive.
- treba razlikovati politiku kao borbu za naklonost javnosti i politiku kao tijek pregovaranja i dogovaranja.
- ideologija je skup ideja koje predstavljaju osnovu političkog djelovanja

LITERATURA / Hal K. Colebatch, *POLICY*, Zagreb 2004. Jacques Derrida, "Vladar kao hibrid lava i lisice", *Le monde diplomatique*, hrvatsko izdanje, br. 9, str. 3, Zagreb 2008. Andrew Heywood, *KEY CONCEPTS IN POLITICS*, New York, 2000. Andrew Heywood, *POLITICS*, New York, 2002. Gerry Stoker, *WHY POLITICS MATTERS*, New York, 2006. Max Weber, *POLITIKA KAO POZIV*, Zagreb 2001.

Lijevo i desno ili zašto izabrati "krivu" stranu?

“Dobro došli u britanski Novi politički poredak. Nema strasti... Nema desnice. Nema ljevice. Samo lagani desert u različitim nijansama.”

Austin Mitchell

laburistički političar, komentirajući 1999. britansku političku scenu poslije pobjede laburista 1998.

“Ti ako kod nas kažeš da si ljevičar to kod nas sa sobom vuče druge konstatacije. Da ne vjeruješ u

Boga. Ako kažeš da si socijalist ti si komunista, ti ne vjeruješ u Boga i ti si lagano jugonostalgičar. Ako je to mjerilo, ja sam totalni desničar. Da, ja sam socijalista jer sam za socijalnu državu, a ne zato što sam ateista. Po tom je najveći socijalista Bog i Isus Krist. Papa je najveći socijalista.”

Slaven Bilić

izbornik hrvatske nogometne reprezentacije, u emisiji Nedjeljom u dva, 1. programa HRT-a, 11. 5. 2008.

Autoritet – vlast, moć utemeljena na ugledu i dostojanstvu.

Hijerarhija – poredak, rang, u ovom slučaju društvo utemeljeno na rangiranju ljudi.

Reakcija – otpor. U ovom slučaju otpor društvenim promjenama.

Nacionalizam – ideologija koja smatra da odanost naciji treba predstavljati najveću vrijednost pojedinca.

Totalitarizam – oblik vlasti u kojemu su svi oblici društvenog života podvrgnuti vladi.

Medij – sredstvo za prenošenje podataka javnosti.

Ovo poglavlje nastoji objasniti čitatelju tko je to ljevičar? Koja su glavna obilježja ljevice i da li je podjela na ljevicu i desnicu zastarjela?

Biti ljevičar je problematično, ali...

Moja mala nećakinja nedavno se počela koristiti priborom za jelo. To je izazvalo veliku zabrinutost njene bake. Mala curica uzimala je viljušku i žlicu lijevom rukom. Baka od tada strogo pazi da njena unuka uzima pribor za jelo desnom rukom.

Davanje prednosti korištenju lijeve ruke može stvoriti znatne probleme u svakodnevnom životu. Da li probleme pojedincu može stvarati i *lijevo političko usmjerenje*?

U našoj kulturi lijevo ja oznaka za nešto neobično, neprilagođeno. Ljevičari su zaista, do određene mjere neprilagođeni, oni koji vole plivati protiv struje. Ljevičar, umjesto da se nastoji približiti bogatima i moćnima, radije bira društvo *siromašnih i slabih*, stalno *prigovara i preispituje* stvari, uključujući i vlastito političko usmjerenje.

Politički djelovati s takvim ljudima nije lako, no bez kritiziranja društvene stvarnosti ne može se poboljšati ni svakodnevica svakog od nas.

Obilježja ljevice i desnice

Podjela na ljevicu i desnicu seže u doba samog nastanka modernog europskog društva, t.j. u razdoblje francuske revolucije. Tijekom devetnaestog stoljeća politička podjela na ljevicu i desnicu sve se više učvršćivala. To je bio rezultat prihvaćanja ideje da je za *svako društvo potrebno da ima mogućnost izbora* između različitih političkih stavova i programa. Nema uspješne politike ako nije podvrgnuta stalnom preispitivanju.

Ljevica i desnica se razlikuju prvenstveno u odnosu prema ljudskoj prirodi. Ljevičari su uvjereni kako su ljudi u svojoj osnovi *dobri*, od početka skloni međusobno se pomagati i surađivati. To izvorno ljudsko ponašanje iskvarilo je nesavršeno ljudsko društvo. Popravljanjem društva samo omogućujemo izvornoj ljudskoj prirodi da dođe do izražaja.

Desničari to smatraju za naivne sanjarije. Ljudi su *sebični* i svaki pojedinac gleda isključivo svoje vlastite interese. Kako se ljudi ne bi međusobno uništili dogovorili su se uspostaviti društveni poredak koji sprečava sebičnost da se pre više razmaše. Bez teške ruke države i društva nastalo bi opće bezvlašće.

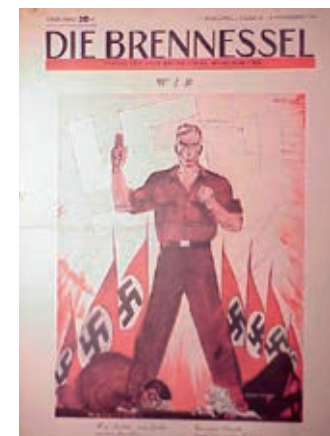
Ova su tradicionalna glavna obilježja ljevice i desnice:

LJEVICA	DESNICA
Sloboda	Autoritet
jednakost	Hijerarhija
Bratstvo	Poredak
Prava	Dužnosti
Napredak	Tradicija
Reforme	Reakcija
Internacionalizam	Nacionalizam

U stvarnosti ovakav podjela *nije tako jasna*. Ljevičari neće posve zanemariti povremenu potrebu i za autoritetom, činjenicu da ne može biti prava bez dužnosti, važnost nacionalnog osjećaja i sl. O nekim od navedenih obilježja ljevice još će biti riječi.

Da li je podjela na ljevicu i desnicu zastarjela?

Poslije propasti komunizma u istočnoj Europi pojavila se teza

koja je tvrdila da je kapitalistička zamisao odnosa u gospodarstvu konačno pobijedila. U nju više nema smisla sumnja i oko toga da za *kapitalizam nema zamijene* nastalo je opće suglasje. Doduše, razlike među političkim strankama i dalje će postojati ali će se one izražavati prvenstveno u pitanjima javnog morala kao što su pitanja *prava homoseksualnih osoba, pobačaja, zaštite okoliša, prava životinja* i sl.

Nije problem u tome što se jedan uski sloj ljudi jako bogati, jer će dijelovi tog njihovog velikog bogatstva postepeno “kapati” i onim siromašnima. Pojmovi kao što je pohlepa davno su prevladani i ne pripadaju suvremenom

Mogućnost političkog izbora ključno je obilježje demokracije. Demokratsko političko natjecanje podrazumijeva i stalna sukobljavanje. Totalitarne vlasti nasuprot političke borbe nude nacionalno jedinstvo utemeljeno na neograničenom povjerenju u jednog vođu.

To se odnosi i na naciste. O ovome svjedoči i naslovnica nacističkog časopisa “Die Brennessel” iz 1931. Na njoj je prikazan nacistički nadčovjek kako gazi kako ljevicu tako i desnicu. Danas se također pojavljuju nastojanja koja, koristeći medije, nastoje što je moguće više osramotiti političko natjecanje. Nasuprot tome nude usluge “sposobnih” pojedinaca koji mimo tradicionalnih političkih metoda nude rješenja ili izlaz nude u zamjeni politike načinima upravljanja preuzetim iz gospodarstva.

Posljedica takvog ponašanja je i sve manje zanimanje javnosti i birača za politiku.

svijetu u kojem je borba za sve veće i brže bogaćenje dozvoljena i potrebna.

Dio lijevih stranaka nekritički je prihvatio ove zamisli, što mi je kratkoročno donijelo i izborne uspjehe, ali je dugoročno ugrozilo i samu njihovu opstojnost. O tome će još biti govora ka se bude govorilo o politici *“trećeg puta”*.

Pokazalo se da po pitanjima javnog morala (barem u Europi) *ne može biti veće javne, političke rasprave*. Premda se desne stranke u pravili pozivaju na tradicionalne, obiteljske vrijednosti,

ako su zaštićeni interesi onih najbogatijih i najmoćnijih, lako pristaju na ustupke po pitanjima javnog morala. To se događa i u Hrvatskoj, na užas dijela desnog biračkog tijela.

Prihvatanje pohlepe kao opravdanog pokretačkog činitelja u gospodarstvu, a zanemarivanje uloge države u raspodjeli društvenih dobara na kraju je ugrozilo i sam kapitalizam. Kao i ostatak društva i gospodarstvo mora biti utemeljeno na nekim *čvrstim moralnim vrijednostima*. Za takve vrijednosti zalaže se socijaldemokracija. O njima će biti riječi u posebnom poglavlju.

SAŽETAK

- ljevičar se zalaže za slabije, kritičan je pa i samokritičan.
- ljeвица se zalaže za slobodu, jednakost, bratstvo, prava, napredak, reforme i internacionalizam.
- lijeve stranke prvenstveno se trebaju baviti problemom podjele društvenih dobara dok su druga pitanja sporedna.

LITERATURA / Geoff Eley, *FORGING DEMOCRACY, HISTORY OF THE LEFT IN EUROPE*, Oxford, 2002. Andrew Heywood, *KEY CONCEPTS IN POLITICS*, New York, 2000. Andrew Heywood, *POLITICS*, New York, 2002. / Steven Lukes, “What is Left?,” *Times Literary Supplement*, 27. March 1992.

Korijeni u nejednakosti i nepravdi

“Običnom radniku... socijalizam ne znači puno više nego bolje nadnice, kraće radno vrijeme i da mu šef ne zanovijeta.”

George Orwell

engleski pisac i novinar (1903. – 1950.)

“Sve što znam je da ja nisam marksist.”

Izjava Karla Marxa

(prema Friedrichu Engelsu)

Ovo poglavlje nastoji objasniti čitatelju kakvi su korijeni socijaldemokratskih ideja, kakva je uloga Karla Marxa u njihovom oblikovanju i kako je došlo do rascjepa između komunista i socijaldemokrata.

Počeci socijaldemokracije

Začetke ideja koje obilježavaju socijaldemokraciju možemo pratiti u davnu prošlost. Nalazimo ih naći već u starogrčkih filozofa kojima je problem čovjeka i razloga njegova postojanja glavna tema. Važnu ulogu u njihovom oblikovanju imalo je i *kršćanstvo* i njegova ideja o jednakosti svih ljudi.

Usprkos tome korijeni socijaldemokracije prilično su novi. Vezani su za ideje prosvjetiteljstva i francuske revolucije.

Francuska revolucija proglasila je sve ljude *jednakima, slobodnima*, ukratko *braćom*. U stvarnosti te su ideje slabo dolazile do izražaja. Kapitalističko društvo, koje je u prvi plan stavljalo bogaćenje i industrijski napredak ostavljalo je većinu stanovništva siromašnim pa i gladnim. Brzo se pokazalo da

siromašan čovjek ne može biti ni jednakom ni slobodnom osobom, a kamo li bratom bogatog. Postalo je jasno da *bez preraspodjele bogatstva* nema ni ostvarenja ideja francuske revolucije. Već u prvoj polovici 19. st. pojavile su se prvi prethodnici modernog socijalizma tzv. *socijalisti utopisti*. Vjerovali su kao je moguće društvo utemeljeno na skladu i suradnji, zajedničkom životu i radu, kao i njegova temeljita preobrazba.

Nešto kasnije pojavili su se i *anarhisti*, koji su podozrivi prema vlasti, birokraciji, autoritetu i državi općenito. Vjeruju u revoluciju kao sredstvo preobrazbe društva koje mora biti organiziranu kao sustav malih, samoupravnih zajednica.

Socijalisti utopisti i anarhisti snažno su utjecali na modernu socijaldemokraciju no najviše su na nju utjecala ideje njemačkog filozofa **Karla Marxa** (1818. – 1883.) i njegovih suradnika.

Marx – osnova i predmet spora.

Karl Marx nije namjeravao stvoriti političku ideologiju. On je nastojao objasniti *povijesni razvoj*.

Francuska revolucija – niz događanja u Francuskoj između 1787. i 1799. koji su doveli do uklanjanja feudalnog poretka i uspostave građanskog društva.

Kapitalizam – ekonomski sustav u kome je većina sredstava za proizvodnju u privatnom vlasništvu, a proizvodnjom dobara i podjelom prihoda upravlja tržište.

Smatra je kako je pronašao ključ za njegovo objašnjenje. Glavne sile koje oblikuju društvo su *ekonomske sile* i ostatak društva oblikuje se primjereno odnosima u gospodarstvu. Do korijenitih promjena društvenih odnosa dolazi kada odnosi u proizvodnji dovedu do oštih *sukoba* među društvenim klasama.

Glavni predmet sukoba u kapitalističkom društvu je “*višak vrijednosti*”. On nastaje tako što radnik za svoj rad dobiva manje od cijene rezultata njegova rada. Na temelju “*viška vrijednosti*”, vlasnik sredstava uz kojih pomoć radnik proizvodi, kapitalist, izvlači osobnu korist – *profit*. Kapitalist nastoji što je moguće

više povećati “*višak vrijednosti*” i time svoje bogatstvo, dok radnici “*višak vrijednosti*”, što je moguće više nastoje smanjiti i tako povećati svoju zaradu.

Ovaj se problem može riješiti samo tako da nestane proturječnost u gospodarskom sustavu, t.j. da oni koji proizvode postanu i vlasnici sredstava za proizvodnju.

Dok je stanje ovakvo kakvo je, kapitalizam će ići iz krize u krizu. Najviše prijedora izazivali su Marxovi stavovi o *nasilju* kao sredstvu za rješavanje proturječnosti kapitalističkog društva. Pri tome Marx nije dosljedan, pa dozvoljava i mogućnost mirne

U ranom kapitalizmu u utrci za zaradom nisu se birala sredstva. Rad djece je bio uobičajan. Te postupke osuđuje ova američka grafika s kraja 19. st. Djeca su prikazana kao veslači galije kojima zapovijeda “*Pohlepa*” (Greed).

Ovakvi oblici zloupotreba radi stjecanja profita, nisu nestali, u pojedinim dijelovima svijeta, do danas. Ovakve pojave potaknule su pojavu socijaldemokratskih (socijalističkih) ideja.

Klasa – skupina ljudi koje određuje njihovo mjesto u nejednako ali sustavnoj raspodjeli povlastica kap što su položaj, imovina, počasti i sl.

Profit – u ekonomskom poslovanju, višak prihoda koji ostaje kada se podmire svi troškovi u određenom vremenskom razdoblju.

Reforma – proces političkih promjena unutar postojećih ustavnih okvira pri čemu se ne sumnja u pravo vlasti da vlada.

preobrazbe kapitalizma. Pri tome se uvijek mora imati na umu da Marx nije ideolog, stvaratelj zatvorenog sustava ideja. Ukratko, *Marx nije "marksist"*.

Dio njegovih ideja je zastario i prevladan, no Marxova analiza kapitalizma pokazala se kao trajna vrijednost. Marxove ideje su važne kao *sredstvo analize* društva, a ne kao zbir konkretnih odgovora na njegove probleme.

Rascjep u radničkom pokretu

Pitanje načina ostvarivanja poboljšanja položaja radnika dovelo je do podjele u radničkom pokretu. Stvorena su dva tabora – *revolucionari i reformisti*.

Revolucionari smatraju kako se kapitalistički sustav neda popraviti već su potrebne nagle i korijenite društvene promjene koje se mogu ostvariti, u pravilu, samo nasilnim sredstvima. Pri tome se pozivaju na Marxa (posebno na njegova razmišljanja iz kasnije faze njegova života i djelovanja) i na temelju njegovih ideja stvaraju posebni ideologiju – *marksizam*.

Reformisti pak smatraju kako se radnički pokret i radničke stranke prvenstveno trebaju usredotočiti na *poboljšanje položaja radnika* u okviru postojećeg društvenog sustava. U početku ni reformisti posve ne odbacuju mogućnost revolucionarne, korijenite promjene društva. Postepeno ipak prihvaćaju građansku, parlamentarnu demokraciju i mogućnost privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju.

Pri tome također imaju uporište u Marxu, koji nije zanemario važnost malih koraka u poboljšavanju života radnika. Marx je također sumnjao u mogućnost brze propasti kapitalizma.

Takvo uvjerenje posebno je isticao njemački političar i teoretičar socijaldemokracije **Eduard Bernstein** (1850. – 1832.). On je smatrao da se ciljevi socijalizma mogu ostvariti i u okviru kapitalizma.

Ove podjele dovele su, poslije prvog svjetskog rata, do rascjepa u radničkom pokretu. Većina revolucionara organizirala se u *komunističkim* strankama. Reformisti su ostali u socijalističkim odnosno *socijaldemokratskim* strankama.

Na komuniste odlučujuće djeluje primjer uspješne boljševičke revolucije u Rusiji i ideje njenog vođe **Vladimira Iljiča Lenjina** (1870. – 1924.). On je isticao važnost elitne, vojnički ustrojene, radničke stranke koja ima zadatak osvijestiti među radnicima njihovu povijesnu ulogu obaranja kapitalizma i stvaranja novog društva, htjeli to ovi ili ne.

SAŽETAK

Korijeni socijaldemokratskih ideja nalaze se u idejama francuske revolucije i neuspjehu njihova ostvarivanja u svakodnevi. Marx ističe nepremostive suprotnosti koje nastaju u kapitalističkom društvu zbog nepravednih odnosa u njegovom gospodarstvu koji idu na štetu radnika.

Radnički se pokret podijelio na *revolucionare* (koji teže nasilnoj i potpunoj preobrazbi društva) i *reformiste* (koji teže postepenom poboljšavanju položaja radnika unutar kapitalističkog društva).

Ovakvi Lenjinovi stavovi, a posebno sustavno nasilje protiv političkih neistomišljenika odbilo je mnoge ljevičare. Ovo kao i Lenjinovo inzistiranje na svojim stavovima kao jedino točnima na kraju su doveli do otvorenog *neprijateljstva* između komunista i socijaldemokrata.

Boljševici – skupina u ruskoj socijaldemokratskoj stranci koja je podržavala Lenjinov koncept elitne i disciplinirane stranke.

Stvari koje se ne smiju zaboraviti

“Podsjećam vas da ekstremizam
u obrani slobode nije grijeh!
Dozvolite mi i da vas podsjetim
da umjerenost u promicanju
pravde nije vrlina!”

*Barry Goldwater (1909. – 1998.)
američki političar*

“(Solidarnost) je čvrsta i ustrajna
odlučnost posvećivanja općem
dobru, to jest dobru za sve i
svakog pojedinca, jer mi smo svi
odgovorni za sve.”

*Ivan Pavao II (1920. – 2005.)
papa*

“Siromašni trebaju raditi pred
licem veličanstvene jednakosti
pred zakonom, koja zabranjuje
kako bogatima tako i siromaš-
nima da spavaju pod mostovima,
prose na ulici i krađu kruh.

U svakoj dobro uređenoj državi
bogatstvo je svetinja. U demokra-
cijama ono je jedina svetinja.”

*Antole France (1844. – 1924.)
francuski romanopisac*

Ovo poglavlje čitaocu nastoji objasniti osnovna načela socijaldemokracije. Što su to sloboda, jednakost, solidarnost i demokracija?

Budimo prilagodljivi, ali...

Svakodnevni politički rad sastoji se od dogovaranja i pregovaranja. Svatko tko u dobroj vjeri dogovara i pregovara mora težiti nekoj vrsti sporazuma i tome shodno prihvatiti mogućnost popuštanja. U tom nastojanju da postignemo sporazum uvijek postoji opasnost da zanemarimo svoja prvotna stajališta i u ime kompromisa žrtvujemo više od svojih stavova nego što smo željeli. Zato kad god dogovaramo i pregovaramo moramo pred očima imati neke glavne ciljeve, držati se nekih osnovnih načela. Socijaldemokracija je od svojih početaka ideologija dogovora, sporazuma i prilagođavanja ali i ne samo to. Iz te prilagodljive ovojnice krije se čvrsta kralježnica utemeljena na osnovnim načelima socijaldemokracije, a to su: *sloboda, jednakost, solidarnost i demokracija*. Naizgled jednostavni pojmovi ali koji u političkoj praksi izazivaju brojne nedoumice.

Sloboda

Slobodu je na prvi pogled lako odrediti: *“To je pravo da radim što me volja.”* U stvarnosti, u svijetu u kojem postoje milijarde takvih “volja”, takav pogled na slobodu je neostvariv. Problem je u tome što sloboda jednog čovjeka uvijek *utječe* i na slobodu drugog čovjeka. Desničari također vole pričati o slobodi. Oni čak vole potpunu, neograničenu slobodu pojedinca. Slobodu u kojoj svatko može, pa čak ima i obvezu ostvariti svoju volju. U toj slici svijeta sloboda je nagrada do koje dolaze oni najjači, najbezobzirniji. Oni imaju pravo, u ime svojih stvarnih ili navodnih sposobnosti nametati svoju “slobodu” “slobodama” onih manje sposobnih ili sretnih. Sloboda je stvar neke vrste “tržišta”.

Za socijaldemokrate sloboda nije stvar borbe ili natjecanja. *Sloboda je temeljno ljudsko pravo*. Na slobodu svatko ima pravo. Mi se kao pojedinci možemo ostvariti samo u zajednici, u savezu sloboda. Sloboda je *sloboda od* nasilja, poniženja, gladi, neznanja, nezaposlenosti, bolesti, straha od starosti i sl. Samo tada sloboda je *sloboda za* ostvarivanje nastojanja i želja skupina i pojedinca.

Sloboda je *fina ravnoteža* između pojedinca i zajednica u kome ovi jedni drugom daju ono najbolje od sebe.

Sloboda je i *odgovornost*. Sloboda je povlastica ali i pravo i obveza donošenja odluka. Zato je u teškim, kriznim situacijama sloboda i teret. Mnogima tada sloboda postaje preteška i teže taj svoj teret prebaciti na drugoga. Obično na nekog sveznajućeg vođu kojem svoju slobodu prodaju u besćenje. Tako nastaju diktature i totalitarne vlasti.

Jednakost

Nekad davno društva su lako prihvaćala da je netko rob, a netko drugi gospodar, netko kmet, a netko feudalac. Nejednakost među ljudima smatrala se *prirodnom*. Malo je bilo onih koji su nejednakost dovodili u pitanje. Neki su gore, a neki dolje, tako je bilo i tako će uvijek biti.

Jedna od najvećih promjena u načinu na koji moderni čovjek gleda na društvo i svijet oko sebe je *široko prihvaćanje ideje* jednakosti svih ljudi.

Karikatura iz američkog časopisa “Punch” iz 1885. prikazuje budući izgled Kipa Slobode na ulazu u njujoršku luku. Kip je nakićen različitim reklamama. Sve vrijednosti pa i sloboda podređene su komercijalnom interesu.

Odmah se na početku mora reći što *nije* jednakost. Jednakost nije kada svi žive u istim uvjetima, jedu istu hranu, nose istu odjeću i misle isto. Jednakost je prvenstveno jednakost u pravu na *slobodu* i ne postojanje silnika koji tlače slabe.

Danas vrlo malo ljudi (barem javno) osporava ideju jednakosti ali se pod jednakošću podrazumijevaju različite stvari.

Tako postoji *temeljna jednakost*. Obično se izražava izjavom “Svi se ljudi rađaju jednaki”. Ona se nalazi u nekim temeljnim dokumentima modernog doba poput

“Deklaracije o pravim čovjeka i građanina” iz doba francuske revolucije. Ona se nalazi i u osnovi našeg shvaćanja o tome što je dobro i što je zlo onako kako ga oblikuje naše društvo i naša savjest.

Postoji i *formalna jednakost*. Obično se izražava u jednakosti svih ljudi pred zakonom ili, u političkom smislu, pravu svih ljudi da biraju i bivaju birani na izborima za predstavnička tijela vlasti.

Mnogi govore o *jednakosti mogućnosti*. Svakom čovjeku se moraju osigurati jednake životne šanse, no na svakom je pojedincu hoće li te šanse iskoristiti ili ne. Neki su ljudi darovitiji i marljiviji od drugih ljudi. Njihovo je isticanje u društvo prihvatljivo. Potpuno je neprihvatljivo isticanje i izdvajanje onih ljudi koji su do svog posebnog položaja došli na načine koje društvo smatra lošima i uz pogodovanja od strane upravljača društva koja drugi ljudi nisu imali.

Posebno je sporna ideja o *jednakosti raspodjela društvenih dobara* među ljudima. To se posebno odnosi na jednakost u raspodjeli materijalnih primanja i drugih

oblika materijalnog, opipljivog bogatstva.

Modernoj socijaldemokraciji posebno je bliska jednakost mogućnosti. Svi moraju imati jednake mogućnosti da utječu na *društvene odluke*. Svima mora biti dostupno pod istim uvjetima kvalitetno *znanje i zdravstvena zaštita*. Jednakost mogućnosti prvenstveno znači da je svim ljudima *osiguran njihov materijalan opstanak*, da su zaštićeni od bijede za radnog vijeka i straha od neimaštine u mirovini.

Onaj tko se mogao, zahvaljujući bogatstvu i društvenim povlasticama, bolje školovati, onaj kojemu su isti činitelji osigurali kvalitetniju brigu o vlastitom zdravlju, onaj koji se nikada nije morao brinuti da li će imati novca za stanarinu ili za kupovinu odjeće za djecu ne može tvrditi da svoj uspjeh u društvu duguje samo svojoj nadarenosti i radinosti. Taj je startao s nekoliko krugova prednosti pred ostalima.

Socijaldemokrati ne tvrde niti su ikada tvrdili da svi moraju *zarađivati jednako*. Na drugoj strani velike razlike u plaćama su pogubne za društvo u cjelini.

Formalan – vanjski, po izgledu. U nekim slučajevima i bez pravog sadržaja.

Velike plaće na jednoj strani znače da veliki broj ljudi zarađuje vrlo malo na drugoj strani. To je vrlo loše za gospodarstvo. Od slabo obrazovanog radnika poslodavac može očekivati da poznaje tek neke osnovne vještine i znanja, a ako se slabo brine o svom zdravlju ni to. Slabo plaćeni radnik i troši vrlo malo pa ne može kupovati dobra koja proizvode pogoni poslodavca.

Ukratko, društvo u kojem su nejednakosti jako izražene krajnje je *neefikasno društvo*, u kojem su na kraju svi društveni slojevi na gubitku.

Društvo utemeljeno na jednakosti za kakvu se zalažu socijaldemokrati je unutar sebe *složno*, ono *promiče pravednost*, omogućava *samoispunjenje* ljudi koji stalno ne moraju razbijati glavu što će sutra biti s njima i na kraju nema istinske ni temeljne ni formalne jednakosti ako svu ljudi ne mogu pristupati *izvorima društvene moći* pod istim uvjetima.

Solidarnost

Solidarnost je ono što povezuje ljude. Utemeljena je na činjenici

da smo svi ovisni jedni o drugima pa time i odgovorni jedni za druge. Samo oslonjen na druge ljude pojedinac se može nadati vlastitom uspjehu i samoispunjenju. Dobro društvo, koje je odmah i efikasno društvo, utemeljeno je na uvjerenju da postoji *zajedničko dobro* koje povezuje sve ljude. U ljudskoj zajednici ni jedan pojedinac nije “više” ili “manje” čovjek od drugoga. Upravo taj, u osnovi isti položaj svih ljudi, polazište je solidarnosti. Ovakav pogled na solidarnost socijaldemokracija je naslijedila iz kršćanstva.

Solidarnost u modernim društvima je očekivana i poželjna pojava jer u njima, uslijed razgratane podjele rada, vrlo je izražena međusobna ovisnost među ljudima. Danas je nezamislivo da pojedinac, ili čak mala skupina osigurava sebi sve svoje potrebe.

Ono po čemu se socijaldemokratske stranke ističu upravo je njihovo naglašavanje važnosti solidarnosti. Ona se prvenstveno izražava u *spremnosti na podjelu društvenih dobara* i nagrada za rad. Ova podjela nije samo stvar države nego i obitelji, sindikata, udruga poslodavaca i sl. Ona

U nastojanju promicanja jednakosti pojedini komunistički pokreti išli su u krajnosti. Tako se nastojalo doslovno uniformirati cijele narode. U Kini se tako pokušalo stanovništvu nametnuti jednoobrazne, sive odore. Komunistički čelnici sami su predstavljali uzor. Tako se i sam vođa kineske revolucije Mao Tze Dong u svim službenim prigodama pojavljivao u do grla zakopčanoj sivoj uniformi.

Na socijal-
demokratsku
ideju solidarnosti
snažno su utjecale
kršćanske ideje. To
se posebno odnosi
na prisposode u
Evangelju po Luki
kao što su tri
prisposode o
milosrđu,
prisposoda o
bogatašu i Lazaru,
a posebno
prisposoda o
milosrdnom
Samarijancu. Priča
o dobroti koja
prelazi vjerske i
nacionalne razlike i
koja djeluje bez
očiglednog vlastitog
interesa nije
izgubila svoju
privlačnost ni u
suvremenom
društvu.

se ne smije osjećati kao nešto nametnuto od državne vlasti već kao *izraz zajedničkih vrijednosti* cijelog društva. Zato socijaldemokrati moraju neprestano raditi na promicanju ideja solidarnosti u suvremenom društvu.

Demokracija

Demokracija je *vladavina naroda*. Tako je na najjednostavniji način možemo odrediti. Iza te jednostavnosti krije se vrlo zamršena društvena stvarnost. Ona podrazumijeva da je politički utjecaj *jednako raspoređen* među građanima, *sudjelovanje građana* u vlasti i vladavinu u korist, *općeg javnog interesa*. Demokracija je

zajedničko odlučivanje građana s jednakim pojedinačnim pravima. Ako neko društvo želi biti demokratsko ono svojim građanima prvenstveno mora dati *jednako pravo glasa* na slobodnim izborima. Građanima se mora zajamčiti sloboda *mišljenja, izražavanja i organiziranja stranaka*.

Dobro, svi su ti uvjeti ispunjeni, pa da li su samo ova obilježja dostatna da neko društvo zaista bude demokratsko? Da li netko nije stalno zaposlen ili neprestano strahuje od otkaza može slobodno, demokratski djelovati? Da li slabo obrazovana osoba može kvalitetno sudjelovati u demokratskim procesima? Velike *društvene, a posebno ekonomske razlike* omča su oko vrata demokraciji. Danas se svi, od krajnje ljevice do krajnje desnice, zaklinju na demokraciju. To je veliki civilizacijski uspjeh jer se, povijesno gledano, do nedavno smatralo da je najbolje ono društvo u kojem su ljudi podijeljeni na slojeve s različitim pravima i slobodama.

Usprkos tome demokracija je ponovno ugrožena. Umjesto vlasti demokratskih tijela sve veći utjecaj dobivaju moćne *financijske, novčarske institucije i organizacije*

civilnog društva. Koliko puta su vlada i njeni predstavnici tvrdili da su oni doduše protiv neke mjere koju će poduzeti, ali ih na takav postupak tjeraju međunarodni monetarni fond ili sveti i nedodirljivi zakoni tržišnog natjecanja? Koliko puta ste u medijima doživjeli istupe skupina koje za sebe tvrde da predstavljaju javni interes, a nitko ih glasanjem, osim njih samih, za to nije ovlastio?

Demokracija se napada i jer navodno *ugrožava prava pojedinca*, koji eto mora plaćati porez od kojeg se hrani navodno brojno, lijeno i nekorisno stanovništvo koje neopravdano ima svake četiri godine i neki politički utjecaj.

SAŽETAK

- osnovna načela socijaldemokracije su sloboda, jednakost, solidarnost i demokracija.
- sloboda je temeljno ljudsko pravo. Sloboda je sloboda od nasilja, poniženja, gladi, neznanja, nezaposlenosti, bolesti, straha od starosti i sl.
- svi ljudi moraju biti jednaki u pristupu izvorima društvene moći kao što su znanje, zdravlje, sigurnost materijalnog opstanka i sudjelovanje u donošenju bitnih odluka za društvo.
- solidarnost je i spremnost na podjelu društvenih dobara.
- velike društvene razlike guše demokraciju.

Demokracija zahtijeva i *odgovorno ponašanje*. Ona je doduše stvar dogovora, ali ono o čemu se odluči u demokratskom procesu obvezuje sve.

Demokracija *štiti malog čovjeka* od tiranije države, mogućnost sudjelovanja u politici *potiče osobni razvoj* svakog pojedinca, pravo svih građana da sudjeluju u političkom odlučivanju *jača društvenu solidarnost*, demokracija osigurava da politika *odražava javni interes*, a činjenica da odluke vlade odgovaraju zahtjevima većine građana *potiče društvenu stabilnost*.

LITERATURA / Bernd Jan van den Boomen, WHAT IS SOCIAL DEMOCRACY? AN INTRODUCTION Ingvar Carlsson, Anne Marie Lindgren, WHAT IS SOCIAL DEMOCRACY?, Stockholm, 1998. Andrew Heywood, KEY CONCEPTS IN POLITICS, New York, 2000. "Solidarity", New Chatolic Encyclopedia, 2nd ed., vol. 13, Detroit, New York, San Diego, San Francisco, Cleveland, New Haven, Waterville, Munich, 2002.

Do kraja povijesti i natrag

“Mi ćemo smanjiti djelokrug države. Mi moramo poticati odgovornost i zahtijevati više vlastitog angažmana od svakog pojedinca.”

*Gerhard Schröder (1944. –)
socijaldemokratski njemački kancelar
od 1998. – 2005.*

“Zarazna pohlepa čini se da je zahvatila većinu naše poslovne zajednice.”

*Allan Greenspan, (1926. –)
dugogodišnji predsjednik Fonda
federalnih rezervi SAD-a.*

“Ono čemu bi mogli prisustvovati nije samo kraj Hladnog rata ili prolaženje određenog dijela postratne povijesti... Ovo je krajnja točka ideološke evolucije čovječanstva i univerzalizacije zapadne liberalne demokracije kao konačnog oblika ljudske vladavine.”

*Francis Fukuyama (1952. –)
filozof i politički ekonomist.*

Liberal–pristaša liberalizma, ideologije koja prvenstveno ističe pojedinca i potrebu njegova samoispu-njenje. U političkoj praksi liberali zauzimaju vrlo različita stajališta.

Ovo poglavlje govori o utjecaju na socijaldemokraciju propasti komunizma u istočnoj Europi i krize “države blagostanje”. Navodi i osnovna obilježja politike “trećeg puta”.

Kraj jednog i početak novog puta

Još početkom 80-tih godina 20. st. nisu bili rijetki glasovi (to se odnosi i na kapitalistički zapad) koji su predviđali skorašnju pobjedu socijalizma u oblicima kakve su promicali Sovjetski savez i Kina. Kraj 80-tih donio je veliki preokret. Sovjetski se savez raspao i s njime i komunistički režimi u zemljama istočne Europe. Komunisti su ostali na vlasti u Kini ali samo da bi objeručke prihvatili pravila kapitalizma.

Premda su socijaldemokrati već desetljećima bili u sukobu s komunistima propast komunizma u Europi pogodio je i socijaldemokratske stranke. Ne smije se zaboraviti da su komunisti i socijaldemokrati, usprkos velikim razlikama u praktičnom političkom djelovanju, imali dijelom zajedničku ideologiju.

Ovakvu situaciju iskoristili su desničari i liberali da se obračunaju ne samo s umirućim komunizmom nego i s barem dijelom socijaldemokratske baštine. Tome je u prilog išla i kriza tzv. *države blagostanje* koju su poslije drugog svjetskog rata u zapadnoj Europi gradili u prvom redu socijaldemokrati. U tom razdoblju su države preuzele veliki dio odgovornosti za blagostanje svojih građana jamčeći im u prvom redu kvalitetnu zdravstvenu skrb, obrazovanje, stanovanje, socijalnu sigurnost i mirovine.

Ekonomska krize početkom 70-tih i 80-tih godina 20. st. počele su potkopavati taj sustav. Sve veće starenje stanovništva dovelo je do toga da je sve manji broj ljudi radio za sve više umirovljenika, a tome se pridružila i sve raširenija dugotrajna nezaposlenost. Nove medicinske tehnologije stalno su povećavale cijenu zdravstvene zaštite.

Propast komunizma i stvarne teškoće države blagostanja ohrabrile su pristaše kapitalizma slobodnog tržišta da izlaz za sve teškoće društva ponude u *primjeni tržišnih načela* u svim

dijelovima društvenog djelovanja, a ne samo u gospodarstvu, pri čemu se uloga države mora smanjiti na najmanju moguću mjeru. Propašću komunizma kapitalizam slobodnog tržišta je po njima ostao bez ikakve alternative. On je bez svake sumnje *konačno i trajno pobijedio*, to je svojevrsni “kraj povijesti” i svatko tko je podozriv prema njegovim načelima ili je posve neupućen ili je protivnik bilo kakvog napretka. Sve što nije u skladu s načelima slobodne konkurencije mora biti uklonjeno. Glavni trn u oko bili su veliki izdaci za državnu blagostanja. Jedan dio njezine djelatnosti trebalo je dokinuti, a drugi dio trebao je biti privatiziran.

Put je pronađen?

Socijaldemokraciju su početkom 90-tih godina oživjele ideje tzv. *trećeg puta*. Treći put nastoji pomiriti *kapitalizam i globalizaciju s društvenom odgovornošću*. Temeljne vrijednosti trećeg puta su tek nešto promijenjene osnovne vrijednosti socijaldemokracije: *demokracija, sloboda, pravda, međusobna ovisnost i internacionalizam*. Jednakost je prvenstveno *jednakost mogućnosti*,

sloboda je usko povezana s *odgovornošću i suradnjom*, a pri postizanju društvene pravde socijaldemokrati moraju u izboru metoda biti vrlo *prilagodljivi*.

Do tada niz suprotstavljenih težnji pristaše trećeg puta nastoje pomiriti. Tako pokušavaju pomiriti: *domoljublje i internacionalizam, prava i dužnosti, poduzetništvo i borbu protiv siromaštva*.

Posebno se nastoje približiti liberalizmu od koga se preuzima isticanje *osobne odgovornosti* pojedinca za svoju sudbinu.

Odbacuje se ideja o državnom nadzoru kao osnovi za rješenje svih ekonomskih problema. Gospodarstvom treba dominirati *privatno poduzetništvo*, a sklonost poduzetništvu treba poticati u svim dijelovima društva. Država blagostanja mora se *promijeniti i prilagoditi* novim okolnostima. Dio njenih pogodnosti treba nestati, a spasiti se trebaju u prvom redu oni njeni oblici koji su vezani za zdravstvo i obrazovanje. Treći put ističe i *važnost obitelji*, koja se doduše jako promijenila od svojih tradicionalnih oblika, no usprkos tome i dalje predstavlja osnovu društva. Briga

Konkurencija – u ovom slučaju borba za tržište, sirovine i zaradu.

Globalizacija – stvaranje mreže međusobne povezanosti u kojoj i događaja na velikim udaljenostima utječu na život svakog pojedinca, čineći prostornu udaljenost i nacionalnu državu manje važnima.

Internacionalizam – ideja koja ističe da ljude puno više toga povezuje nego razdvaja i koja umanjuje ulogu nacionalizma.

Mnoge nezadovoljne pristaje ljevice, često oni nezadovoljni politikom "trećeg puta", novo političko utopište nalaze u antiglobalističkim pokretima. Protivnici globalizacije u njenom djelovanju vide samo pokušaj međunarodnih korporacija da u svoje ruke preuzmu većinu političke moći.

Civilno društvo – samostalne skupine i društva koje su nezavisne od vlasti, a pokreće ih želja za ostvarivanjem vlastitih, ograničenih interesa.

Korporacija – organizacija osoba i materijalnih sredstava u svrhu gospodarskom poslovanja, a posebno prikupljanja većih novčanih svota za poslovanje.

za obitelj je jedna od glavnih zadataka novih socijaldemokrata.

U samom političkom djelovanju posebna se pozornost pridavala načinima na kojima se socijaldemokrati pojavljuju u javnosti i isticanju stranačkih prvaka. Posebna se važnost posvećuje razvoju i dostupnosti *obrazovanja* koje se doživljava kao osnova ekonomskog i svakog drugog društvenog razvoja.

Ciljevi su tako "trećeg puta":

- gospodarstvo koje je utemeljeno na znanju i tržištu ali koje je ipak u službi javnog interesa.
- jako civilno društvo.
- vlast utemeljena na suradnji i decentralizaciji.
- vanjska politika koja se oslanja na međunarodnu suradnju.

Ima li još putova?

Ideje "trećeg puta" međusobno su često *suprotstavljene*. U stvarnom političkom djelovanju to je imalo ozbiljne posljedice. Nastojanje da se stvori ravnoteža između gospodarstva utemeljenog na privatnom poduzetništvu i društveno odgovornog gospodarstva često su završavala davanjem

prednosti interesima privatnog kapitala. Nekritički su se prihvaćale liberalne ideje, a posebno one kapitalizma slobodnog tržišta o svemoćnom tržištu. U takvim okolnostima socijaldemokrati su gubili na *prepoznatljivosti*. Birači su, ako su već morali dobiti kapitalizam slobodnog tržišta, radije birali njegove stare i stalne pobornike s centra i desnice.

Posebno se opasnim pokazalo nekontrolirano *jačanje financijskog kapitala* koji se gotovo posve oslobodio bilo kakve državne kontrole. On je okretao sve veće i veće svote novca gledajući isključivo svoju vlastitu kratkoročnu korist izgubivši stvarnu vezu s ostatkom gospodarstva. Ničim omeđena pohlepa, koja je ustoličena za najviši autoritet gospodarskog života, a posebno financija, nanijela je štete svjetskom gospodarstvu takvih razmjera koje nisu viđene od 30-tih godina 20. st.

U novim okolnostima socijaldemokracija preispituje rezultate politike "trećeg puta" tražeći nadahnuće u socijaldemokratskom naslijeđu, a posebno u ponovnom vrednovanju uloge države kao usmjeritelja gospodarskih aktivnosti.

SAŽETAK

- propast komunizma u zemljama istočne Europe i kriza "države blagostanja" natjerala je socijaldemokrate na preispitivanje svojih političkih stajališta. politika "trećeg puta" nastoji pomiriti kapitalizam i globalizaciju s društvenom odgovornošću.
- "treći put" ističe važnost obitelji i obrazovanja. socijaldemokratske stranke imaju problem održavanja prepoznatljivosti na političkoj sceni.

LITERATURA / Tony Blair, TREĆI PUT – NOVA POLITIKA ZA NOVO TISUĆLJEĆE, Zagreb, 2000. Ingvar Carlsson, Anne Marie Lindgren, WHAT IS SOCIAL DEMOCRACY?, Stockholm, 1998. Michael Ehrke, NOVA EUROPA, EKONOMIJA POLITIKA I DRUŠTVO POSTKOMUNISTIČKOG KAPITALIZMA, Zagreb 2005. Gøsta Esping Andersen, RJEŠENJA S POZITIVNIM REZULTATIMA U SVIJETU MEĐUOVISNOSTI, Andrew Heywood, KEY CONCEPTS IN POLITICS, New York, 2000. Thomas Mayer, TREĆI PUT NA RASKRIŽJU, Zagreb 2006.

Rješenja za domaću upotrebu?

“Jugoslavenska armija nema samo zadatak da brani samo teritorijalni integritet naše zemlje. Zadatak naše armije je da štiti naš socijalizam, ako vidimo da je u opasnosti i ako ga nije moguće zaštititi drugim sredstvima.”

*Josip Broz Tito (1892. – 1980.)
predsjednik Jugoslavije*

“Mislim da se visokom politikom ne bi smio baviti nitko tko nema kuću, dva auta i barem 50 tisuća eura ušteđevine. Tko će premijeru koji živi u stanu od 30 kvadratnih metara vjerovati da može rješavati probleme građana?”

*Ratko Maček
glasnogovornik Vlade i HDZ-a.*

“Postao sam zagovornikom demokracije i pluralizma pri kraju socijalističkog razdoblja, shvativši insufijenciju sustava kojem sam pripadao. Moja demokratska pozicija nije, dakle, iznuđena, niti sam s njom rođen, nego je posljedica moje osobne evolucije. Stoga mislim da sam u toma jači od onih koji su “apriorni” demokrati... Uostalom, kad je riječ o SKJ, iz iste smo partije izišli i Tuđman i ja. Samo što sam ja postao demokrat, a on to nije bio.”

*Ivica Račan (1944. – 2007.)
predsjednik SDP-a Hrvatske*

Ovo poglavlje upoznaje čitatelja sa začecima socijaldemokracije u Hrvatskoj, obilježjima komunizma u Hrvatskoj i Jugoslaviji i problemima društvene i ekonomske tranzicije kao i ulogom SDP-a u njihovom rješavanju.

Počeci

Prve socijaldemokratske (socijalističke) ideje i organizacije pojavljuju se u Hrvatskoj u 2. polovici 19. st. 1894. osniva se i Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije. Socijaldemokracija u Hrvatskoj pojavljuje se u zemlji s malobrojnog radničkog klasom. Tako se socijaldemokratske ideje šire prvenstveno među obrtničkim radnicima i seljacima nadničarima. Krajem 19. i početkom 20. st. hrvatski se socijaldemokrati nalaze u oporbi prema režimu no nailaze i na stalna sumnjičenja među ostalim oporbenim strankama. Ove prvenstveno zamjeraju socijaldemokratima nedostatak interes za probleme hrvatske nacije, prigovor koji se socijaldemokratima ponavlja do današnjeg dana.

Socijaldemokrati neće postati bitan politički činitelj u

društvenom razvoju Hrvatske u 20. stoljeću. Rascjep koji je pogodio radnički pokret u Europi nije zaobišao i Hrvatsku. Poslije 1. sv. rata prevladavajuća sila na političkoj ljevici u novo nastaloj jugoslavenskoj državi postali su komunisti. Njihovo djelovanje će imati iznimno važnu ulogu u povijesti Hrvatske u 20. st.

Komunisti dolaze

Odmah po završetku 2. sv. rata činilo se da će komunisti imati značajnu ulogu u politici kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca (kasnije kraljevine Jugoslavije). Na parlamentarnim izborima kao i u pojedinim hrvatskim gradovima postižu znatne izborne uspjehe. Otvoreno neprijateljstvo komunista prema postojećem društvenom poretku i spremnost na upotrebu nasilnih metoda u njegovom obaranju doveli su do zabrane javnog komunističkog djelovanja. Komunisti nastavljaju sa svojim aktivnostima u potaji i preko sindikalnih organizacije izvrgnuti manje ili više oštrim progonima. Komunistima je područje Hrvatske bilo posebno važno jer je u zemlji izrazitog

seoskog stanovništva, zajedno sa Slovenijom, imalo razmjerno najbrojnije radništvo. U tom razdoblju Hrvatska je dala niz istaknutih komunističkih rukovodilaca među kojima se ponajviše istaknuo **Josip Broz** poznatiji pod pseudonimom **Tito**. U početku su komunisti podržavali unitarno jugoslavensko uređenje i ideju o nekoj vrsti jedinstvene jugoslavenske nacije. Kraljevina Jugoslavija je bila jedna od zemalja koja se najviše protivile komunističkoj vlasti u Sovjetskom savezu. Shodno tome i sovjetski su komunisti zauzeli izrazito neprijateljski stav prema Jugoslaviji. Tako su se zalagali za *razbijanje* Jugoslavije i stvaranje na njenom području nezavisnih država pojedinih njenih naroda, pa tako i hrvatskog naroda. Pod utjecajem Sovjetskog saveza takav stav preuzimaju i jugoslavenski, pa i hrvatski komunisti. Kako se mijenjao stav Sovjetskog saveza prema Jugoslaviji tako se mijenjao i stav jugoslavenskih komunista. Krajem 30-tih godina 20. st. jača utjecaj komunista u Hrvatskoj, dijelom i kao rezultat nezadovoljstva politikom, među Hrvatima najutjecajnije Hrvatske seljačke stranke. Uspriko tome komunisti su rubna pojava na hrvatskoj

političkoj sceni, no dolazilo je razdoblje kada će upravo ovi rubni činitelji dobiti glavne uloge u hrvatskoj politici.

Ne samo borba protiv fašista

Okupacija Jugoslavije od strane fašističkih sila izazvala je preokret u političkim odnosima snaga u Hrvatskoj. Hrvatska seljačka stranke odlučila je u postojećim okolnostima zamrznuti svoje djelovanje čekajući da zapadne sile (Velika Britanija i SAD) poraze fašiste. Time je otvorila široka vrta djelovanju marginalnih političkih skupina sa suprotnih strana političkog spektra – *ustaša* i *komunista*.

Ustaše, isključiva, nacionalistička skupina koja je prvenstveno djelovala u izbjeglištvu, objeručke je prihvatila fašističke sile i njihovu ideologiju. Pomogli su fašističkim okupatorima da oblikuju na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine marionetsku državu. Masovni pokolji i progoni Srba, Židova i Cigana postali su dio svakodnevice. Ništa manje bezobzirni nisu bili ni prema svojim protivnicima iz redova hrvatskog naroda.

Unitarizam – naglašavanje jedinstva i potrebe upravljanja iz jednog središta. Suprotstavljeno decentralizaciji i federalizmu.

Nacionalizam – doživljaj nacija kao osnovnog načela organizacije ljudskog društva i time najviše vrijednosti istog.

Fašizam – ekstremni oblik nacionalizma koji pojedinca posve podvrgava stvarnim ili zamišljenim interesima zajednice.

Režim – državni poredak, način vladanja. Izraz koji se posebno koristi za autoritativne načine vladanja.

Naslovnica časopisa Time iz rujna 1946. nosila je sliku jugoslavenskog predsjednika Josipa Broza Tita sa sovjetskim odlikovanjem u prvom planu. Tekst ispod slike je posebno znakovit: "Tito, fanatizam ne poznaje granice". Jugoslavensko komunističko vodstvo je poslije drugog svjetskog rata bilo vrlo ambiciozno. Nije se zadovoljavalo samo s uvođenjem komunizma na području Jugoslavije, nego je ovoj težilo priključiti Bugarsku i Albaniju, Trst i dijelove Austrije. Jugoslavenski komunisti aktivno pomažu i komunistički ustanak u Grčkoj. Time su ometali Staljinova nastojanja za smanjivanjem napetosti prema zapadnim, kapitalističkim zemljama. To je na kraju dovelo do sukoba sa Staljinom 1948.

Jugoslavenski se komunisti nisu ni kasnije zadovoljavali položajem stranke koja vlada malom europskom zemljom već su nastojali u svjetski komunistički pokret stalno uvoditi neke inovacije poput samoupravljanja ili, u međunarodnim odnosima, politike nesvrstavanja.

Svojim najvažnijim dostignućem smatrali su uspostavu nezavisne hrvatske države. U praksi ona je bila posve zavisna od volje Njemačke i Italije, a ustaše su predale Italiji i velike dijelove hrvatskog područja naseljene gotovo isključivo Hrvatima. Ustaški je režim u svakom pogledu bio neuspješan i ubrzo je protiv sebe okrenuo i najveći dio hrvatskog naroda.

To nezadovoljstvo u veliki, *antifašistički pokret*, oblikovali su komunisti. Dugogodišnje djelovanje u tajnosti, stvorilo je učinkovitu mrežu komunističkoj ideji posve odanih pristaša, koja se pokazala kao vrlo pogodna za organiziranje otpora fašističkim okupatorima.

Komunisti nisu samo organizirali otpor fašizmu. Oružanu silu koju su stvorili željeli su iskoristiti i za potpuno preoblikovanje društva. Rezultat borbe protiv fašizma trebao je biti ne samo poraz fašističkih sila i njihovih pomagača nego i društveno i državno uređenje u kojem bi svu vlast držali komunisti, a svaka bi oporba bila nemilosrdno ugušena. Komunisti u svoj anti-fašistički pokret privlače ne samo svojom aktivnom borbom protiv okupatora nego i obećanjem *pravednijeg društva*.

Na vlasti

1945. fašističke sile doživljavaju svoj slom, a u Jugoslaviji, pa tako i u Hrvatskoj, vlast preuzimaju komunisti na čelu s Josipom Brozom Titom. Kao uvod u preuzimanje vlasti *organiziraju ubijanje* desetaka tisuća pripadnika poraženih vojnih jedinica fašističkih marionetskih tvorevina s područja Jugoslavije i dijela civila koji su ih pratili. Među njima najviše je bilo Hrvata. Time je dan više nego jasan znak kako se neće podnositi nikakav oblik otpora komunističkoj vladavini.

Za razliku od zemalja istočne Europe gdje je komunistička vlast bila prvenstveno nametnuta od sovjetskih vojnih jedinica, komunisti su se u Jugoslaviji, pa i u Hrvatskoj mogli osloniti i na brojne domaće pristaše koje su stekli borbom protiv fašizma i obećavanjem društvene pravde. Tako, dok je proces preuzimanja vlasti komunista u zemljama istočne Europe trajao i po nekoliko godina, on je u Jugoslaviji bio gotovo trenutačan. Samoupravljivi jugoslavenski komunisti težili su proširiti svoj utjecaj i izvan područja Jugoslavije, što je ugrožavalo nastojanje Sovjetskog saveza da poboljša svoje odnose sa zapadnim, kapitalističkim silama. Ovo je na kraju dovelo 1948. do *otvorenog raskola* između jugoslavenskih komunista i Sovjetskog saveza i komunističkih stranaka i zemalja koje su bile ovisne o njemu na drugoj strani.

Prva posljedica sukoba sa Sovjetskim savezom bilo je jačanje progona što stvarnih, što umišljenih protivnika komunističke vlasti u Jugoslaviji. Postepeno komunistička represija sve više slabi. Tome doprinose sve jače veze jugoslavenskih vlasti sa *zapadnim, kapitalističkim zemljama*.

U Jugoslaviju prodire sve više, kako materijalna tako i kulturna, dobra sa zapada utječući na same temelje komunističke samovlade. Zapadne zemlje su zainteresirane za održavanje Titove vlasti pred sovjetskim pritiskom. Jugoslavija dobiva vrlo velike količine pomoći sa zapada koja se često uvjetuje *političkim ustupcima* u unutrašnjoj politici, a posebno smanjenjem pritiska na protivnike komunističkog uređenja. U skromnoj mjeri dozvoljava se i privatna inicijativa u gospodarstvu.

Jugoslavenski komunisti osjećaju i potrebu da se i ideološki odvoje od svojih nekadašnjih sovjetskih uzora. U tu svrhu nastaje koncept *samoupravljanja*. Njime se priznaje da se u dosadašnjoj komunističkoj praksi preuzimanje sredstava za proizvodnju svelo na njihovo obično podržavanje. Radnici kao i u kapitalizmu ne rade za sebe, nego se samo promijenio vlasnik sredstava za proizvodnju. U slučaju komunističkih zemalja to je postala država. Radnici bi trebali upravljati sami svojim tvornicama. To su trebali činiti preko mreže tisuća radničkih savjeta. U stvarnosti, samoupravljanje se malo odmaklo od državnog vlasništva nad

Marionetski – u prenesenom smislu biti oruđe u tuđim rukama bez vlastite volje.

tvornicama, ali je javno poticalo sumnju u svemoć države. Time je predstavljalo važan demokratski iskorak.

Barem kod dijela komunističkog vodstva sazrela je svijest da je *demokratizacija društva neizbježna*. Društveni odnosi su se pokušavali demokratizirati u Jugoslaviji u više navrata. Ti su pokušaji ili propadali ili su završavali s polovičnim rezultatima. Glavna prepreka je bio stav da se ne smije nikako osporiti “*vodeća uloga komunista*”. To je u praksi značilo da je bilo kakav oblik višestranačja nedopustiv i iza svake i malo otvorenije rasprave stajala je prijetnja vojskom i policijom.

Važan dio demokratizacije jugoslavenskog društva bilo je *uvažavanje nacionalnih prava* pojedinih jugoslavenskih nacija. On je dolazio do izražaja u davanju sve većih državnih ovlasti federalnim jedinicama Jugoslavije. Jugoslavija je na kraju gotovo pretvorena u konfederaciju, jer su se sve važnije odluke morale donositi suglasnošću svih federalnih jedinica. Ovakav sustav je mogao opstati samo dok je iza njega stajala disciplinirana komunistička partija koja je slušala zapovijedi

vođa i koja je bila *pravo središte moći*. Time je Jugoslavije određen i rok trajanja. Jugoslavija postoji dok postoji vladajuća komunistička stranka. Komunistička vlast je bitno promijenila Hrvatsku i njeno društvo. Od zaostale seljačke zemlje stvorila je *modernu zajednicu* utemeljenu na industriji, obrazovanju i gradskom stanovništvu. To su neporecivo, pozitivni rezultati, no oni su u sebi sadržavali bitan nedostatak. Ostvareni su *nasiljem i nedemokratskim metodama*. To je ostavilo trajne posljedice po hrvatsko društvo.

Kuća se srušila, truli temelji ostali

Propadanje komunizma nije počelo krajem 80-tih godina 20. stoljeća. Ono se može pratiti još do kraja 50-tih, a posebno od kraja 60-tih godina 20. stoljeća. U drugoj polovici 60-tih godina 20. st. komunisti su u nizu zemlja pokušali modernizirati svoje gospodarstvo kao i društvo u cjelini kako bi dostigli pa i prestigli u razvoju kapitalistički zapad. Svi ti pokušaji su završili neuspjehom. To se odnosi i na područje bivše Jugoslavije.

Konfederacija – unija samostalnih država koje dio svojih ovlasti prenose na neko središnje tijelo. Obično se radi o ovlastima vezanim za vanjsku politiku.

Vladajuća komunistička elita izgubila je *vjeru* u mogućnost stvarnog ostvarenja ciljeva komunizma. Sve intenzivniji dodiri s zapadnim društvima upoznaju ih s obiljem potrošačkog društva. *Stjecanje bogatstva* po uzoru na vladajuće slojeve zapadnih zemalja postaje njihov cilj. Skloni su i preuzimanju i novih tehnologija kapitalističkog zapada i načina upravljanja, no nedostajalo im je prihvaćanje nekih važnih činitelja kapitalističkog sustava. Nedostajalo im je poštovanje za *pravnu državu* karakterističnu za kapitalistički zapad. U komunizmu zakoni su imali samo formalnu važnost dok se društvom upravljalo preko neslužbenih i poluslužbenih struktura komunističke stranke. Ciničan odnos prema vrijednostima kao što su *solidarnost* i *društvena pravda*, koje su na jeziku promicali, spriječio ih je da ih vide kako su oni bitan dio i kapitalističkih društava.

Komunisti su tijekom 80-tih godina 20. st. postali samo skupina koju je vezivala *želja za vlašću* i nerazmjernom preraspodjelom društvenih dobara u svoju korist. To se posebno donosilo na komuniste u Hrvatskoj. U njoj je krajem 60-tih i početkom 70-tih

godina 20. st. došlo do pokušaja *demokratizacije društva* i većeg uvažavanja nacionalnih prava i posebnosti Hrvatske i hrvatskog naroda. Taj val društvene reforme došao je iz redova samih komunisti, no skršen je na otporu konzervativnih društvenih snaga i to u prvom redu svemoćne vojske. Reformističko vodstvo je uklonjeno kao i tisuće njihovih pristasa širom Hrvatske. Oni su zamijenjeni kadrovima kojih je glavno obilježje bila poslušnost, a ideologiju su doživljavali samo kao sredstvo održavanja na vlasti i promicanja vlastitih, uskih ciljeva. Ovaj sloj ljudi zauzeo je sve bitne položaje u društvu i bio ih je spreman braniti po svaku cijenu. Pri tome promjena “*ideologije*” nije predstavljala problem.

Demokratizacija na klimavim nogama

Kraj 80-tih godina obilježio je postepen raspad Jugoslavije u kojem je glavnu ulogu imalo komunističko rukovodstvo Srbije na čelu sa Slobodanom Miloševićem koje je nastojalo nasiljem ostvariti prevlast u raspadajućoj zajednici. Komunistička elita u Srbiji našla je novu ideologiju u

Cinizam – drskost, prezir, gruba otvorenost.

oživjelom velikosrpskom nacionalizmu i tako način da opstane usprkos propasti komunizma.

Demoralizirani hrvatski komunisti nisu ni mogli, a u nekim slučajevima ni htjeli, pružiti djelotvoran otpor Miloševićevoj Srbiji. Tek krajem 1989. dolazi do promjena kada vodstvo hrvatskih komunista preuzima **Ivica Račan**. Novo hrvatsko komunističko vodstvo raspisuje demokratske, višestranačke izbore i otvoreno se sukobljava sa Miloševićem na 14. kongresu Saveza komunista Jugoslavije u Beogradu 1990. To se pokazalo nedovoljnim da se povrati odavno poljuljani ugled hrvatskih komunista u narodu. Na izborima komunisti su poraženi, a vlast preuzima Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) na čelu sa **Franjom Tuđmanom** koja je obećavala odlučan raskid kako s Jugoslavijom tako i s komunističkom prošlošću.

Glavni cilj pobjedničke stranke bila je uspostava nezavisne hrvatske države. Na nju se gledalo kao na vrijednost samu za sebe. Pri tome je demokratizacija društva bila nešto *sporedno* ili je čak doživljavana kao prepreka "državotvornim" nastojanjima. U

procesu demokratizacije stalo se na *slobodnim izborima* zanemarujući potrebu demokratizacije odnosa prema medijima, manjinama, nezavisnom sudstvu i sl. Da li je Hrvatska uistinu mogla biti slobodna, a da nije istovremeno i demokratska zajednica slobodnih građana? Na zaustavljanje demokratizacije sigurno je utjecao *ratni sukob* u koji je Hrvatska bila uvučena. U ratnim okolnostima centralizirana vlast koja o bitnim stvarima odlučuje "po kratkom postupku" imala je i svoje prednosti, no vladajuća stranka ju nije doživljavala kao rješenje za izvanrednu situaciju već kao način na koji se treba upravljati Hrvatskom i u budućnosti.

Nova vlast se temeljila na *savezu* nacionalistički usmjerenih izbjeglica iz bivše Jugoslavije i većeg dijela komunističke elite. Tuđman je dijelom morao ući u savez s njima zbog specijalističkih znanja koje su posjedovali ali mu je odgovarala i njihova spremnost služenja vlasti bez obzira na njen ideološki predznak. 70 000 bivših članova Saveza komunista Hrvatske prešlo je u redove Hrvatske demokratske zajednice. Odgovarala im je i poznata

nedemokratska atmosfera koja je okruživala novu vlast i koja je u još većoj mjeri nego stara otvarala prostor za različita mešetarenja. Sarkastičan i ciničan odnos koji su imali prema komunističkoj ideologiji sada su iskazivali prema vrijednostima nacionalnog identiteta gledajući u njima samo "*dimnu zavjesu*" koja im je omogućavala još veće bogaćenje nego prije. Ta "dimna zavjesa" navodnih nacionalnih vrednota trebala je sakriti goli lopovluk koji je pratio prijelaz iz nekadašnjeg socijalističkog u novo kapitalističko gospodarstvo.

U takvim okolnostima nekadašnji Savez komunista Hrvatske je zapravo prestao postojati. On je odavno postao samo interesna skupina pojedinaca koji su tražili isključivo osobni probitak i prava nasljednica "partije" je ona stranka koja je te *ljude prihvatila*.

Na zgarištu bivše vladajuće stranke ostala je samo mala skupina ljudi koja je vjerovala da neka vrsta "lijevih" ideja može imati budućnost u hrvatskom društvu. Oni su naučili lekciju da ne može postojati društvo koje je slobodno i pravedno, a da nije istovremeno i *demokratsko*.

Zaustavljen proces demokratizacije morao se nastaviti. Na toj osnovi nastala je *Socijaldemokratska partija Hrvatske*. Dosljednom borbom za nastavak demokratizacije uspjela je pridobiti veliki dio hrvatskog biračkog tijela što je omogućilo pobjedu stranaka lijevog centra na *izborima 2000.* godine. Tada je nastavljen proces demokratizacije hrvatskog društva. Ako je 1990./91. Hrvatska rođena kao nezavisna država, 2000. je preporođena kao demokratska zajednica.

To je bila *povijesna uloga* SDP-a i njegovog vođe Ivica Račana. Povratak HDZ-a na vlast 2003. nije zaustavio i preokrenuo taj proces. HDZ je u velikoj mjeri nastavio s politikom prethodne vlade lijevog centra dijelom svjestan da vraćanje na pozicije prije 2000. nije moguće, a dijelom i iz uvjerenja, barem dijela novog vodstva HDZ-a, da moderne i europske Hrvatske neće biti bez prihvaćanje temeljnih načela europske demokracije.

SDP je odigrao odlučujuću ulogu u završetku demokratske tranzicije hrvatskog društva. Tijekom 90-tih žarište njegova interesa bilo je promicanje općih,

Sarkazam – pakosna i oštra poruga.

demokratskih načela europske demokracije. U novim okolnostima pred SDP-om je ponovno pitanje ciljeva stranačke, političke borbe. Veliki izazov predstavljaju sve veće društvene i ekonomske razlike u hrvatskom društvu koje dio političkih snaga u Hrvatskoj

nastoji predstaviti kao normalne, neizbježne pa čak i poželjne. Rješenje je za socijaldemokrate uvijek prilično lako. Potrebno je samo vratiti se na izvor svojih političkih ideja, načelima *slobode, jednakosti, pravednosti i demokracije*.

SAŽETAK

- socijaldemokratske ideje pojavljuju se u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. st.
- komunizam je bio najutjecajniji ljevičarski pokret na području Hrvatske u 20. st.
- komunizam organizira borbu protiv fašizma i modernizira hrvatsko društvo ali se pri tome služi nasiljem i potiskivanjem demokracije.
- nezavisna država nema veliku vrijednost ako istovremeno ne uvažava sva temeljna demokratska načela.
- SDP je odigrao ključnu ulogu u započinjanju i završetku demokratske tranzicije hrvatskog društva.

LITERATURA / Atila Ágh, EUROPEIZACIJA SOCIJALDEMOKRACIJE U ISTOČNOJ SREDNJOJ EUROPI, Zagreb 2005. Zdenko Duka, RAČAN: BIOGRAFIJA, Zagreb, 2005. Michael Ehrke, NOVA EUROPA: EKONOMIJA, POLITIKA I DRUŠTVO POSTKOMUNISTIČKOG KAPITALIZMA, Zagreb 2005. Hrvoje Matković, POVIJEST JUGOSLAVIJE, Zagreb, 2003. Richard Pipes, COMMUNISM, A HISTORY OF THE INTELLECTUAL AND POLITICAL MOVEMENT, London 2003. Dušan Plećaš, SOCIJALNA DEMOKRACIJA U HRVATSKOJ 1894.- 1919., Zagreb 1994. "Pravednost: ljudi i politike SDP-a", br. 6., Zagreb, lipanj 2007. Zdenko Radelić, HRVATSKA U JUGOSLAVIJI 1945. – 1991., OD ZAJEDNIŠTVA DO RASPADA, Zagreb 2006. Marius Søberg, "Hrvatska nakon 1989.: HDZ i politika tranzicije" u DEMOKRATSKA TRANZICIJA U HRVATSKOJ, TRANSFORMACIJA VRIJEDNOSTI, OBRAZOVANJE, MEDIJI, Zagreb 2006.